

Галина Евстатиева

АРАБСКОТО СТИХОЗНАНИЕ

София, 2011

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© Галина Стефанова Евстатиева, автор, 2011

© Издателство „Изток-Запад“, 2011

ISBN 978-954-321-967-4

Съдържание

ПРЕДГОВОР	7
Бележки за транскрипцията и превода на стиховете.....	9
ВЪВЕДЕНИЕ	11
ГЛАВА I. ОСОБЕНОСТИ НА КЛАСИЧЕСКОТО АРАБСКО СТИХОЗНАНИЕ	
§1. Учението на ал-Халил за стихосложението (‘ <i>илм ал-‘арӯд</i> ’) и конструирането на метрическия канон в арабската поезия ..	18
Определения за същността на поезията	18
Генезис на арудната теория	23
Особености на арабската квантитативна метрика	27
Стъпки и размери.....	30
Енигматичните Халилови кръгове	41
Арудният стих и допустимите метрически деформации	44
§2. Учението за римите (‘ <i>илм ал-қайфий</i> ’) и неговата роля в арабското стихознание.....	52
Римувана проза (<i>садж</i> ’) и архаичен раджазен стих	52
Моноримата като принцип на римуване в класическия арабски стих	59
Структура на арудната рима	61
Обогатяване на римовото съзвучие от Абу ал-Ала ал-Маарри в <i>Лузӯмиййāt</i>	67
„Дефекти“ на римата (‘ <i>уйӯб ал-қайфия</i> ’)	71
§3. Метрични и строфични схеми в класическата арабска поезия: стихова организация на касидата (<i>қасида</i>) и мууашшаха (<i>мууашшах</i>).....	75
Специфики на древноарабската и класическата касида.....	75
Включване на раджазия стих в касидната традиция	89
Форми на строфична организация.....	93
Арабо-испанската строфика: андалусийски мууашшах и заджал.....	96

ГЛАВА II. ТЕНДЕНЦИИ ЗА ДЕКОНСТРУКЦИЯ НА СТИХОВАТА ФОРМА И КЛАСИЧЕСКАТА МЕТРИКА В МОДЕРНАТА АРАБСКА ПОЕЗИЯ (от края на XIX в. до средата на XX в.)

- §1. Модерната арабска поезия: между арабските традиции и литературното влияние на Запада 110
- Арабското Възраждане (*ан-Нахда*).
- „Срещата“ между модерно и традиционно 110
- Неокласицизъм 117
- Романтизъм 123
- Символизъм и сюрреализъм 141
- §2. Арабският свободен стих: прозаизиране и/или метризиране на ритъма в новите поетически форми 146
- „Поезия в проза“ (*ши'р мансӯр*). Джубранов стил 146
- „Свободна версификация“ (*назм хурр*) 150
- Моделите на арабския метричен свободен стих 153
- Движението на свободния стих
(*Харакат ши-ши'р ал-хурр*) 160
- §3. Първото поколение арабски модернисти и техните експерименти със стиховата организация 174
- Литературният кръг около списание *Ши'р* 174
- Авангардната поема в проза (*қасїдат ан-наср*) 176
- Модифицираният свободен стих (*ши'р хурр*)
в поезията на модернизма 180

ГЛАВА III. СВОБОДНИ МЕТРИЧНИ ФОРМИ И ОСНОВНИ МОДЕЛИ ЗА МОДИФИЦИРАНЕ НА СТИХА В АРАБСКАТА ПОЕЗИЯ ПРЕЗ 50-ТЕ И 60-ТЕ ГОДИНИ НА XX В.

- §1. Свободният стих в теоретичните постановки и поетическата практика на Назик ал-Малаика 190
- §2. Поезията на Бадр Шакир ас-Сайяб – образец на новата свободна форма 205
- §3. Модернистичните експерименти на Адонис 218

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	231
ПРИЛОЖЕНИЕ	237
Кръговете или идеалните размери (<i>бухър</i>) в учението на ал-Халил	238
Метрически деформации в последните стъпки на първото и второто полустишие (<i>'илал</i>)	244
Подвидове на арабските размери съобразно измененията в <i>'аруд</i> и <i>дарб</i>	246
Допустими метрически деформации (<i>зиҳафът</i>).....	249
Дефекти на римата (<i>'уйуб ал-қāфийа</i>).....	251
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	253
ИНДЕКС НА ТЕРМИНИТЕ И СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА	267

*Тази книга стана възможна благодарение
обичта и вдъхновението на моето семейство*

Предговор

Настоящото изследване е преработен и редактиран вариант на защитен през 2002 г. дисертационен труд – „Модифициране на класическия арабски стих в модерната поезия до 60-те години на ХХ век“. През годините отделни текстове от изследването бяха публикувани в специализирания сборник „Арабистика и ислямознание“*. Предприетият тук обаче опит за по-цялостно представяне на традиционното арабско стихознание с неговите нормативни композиционни форми и ритмическа организация, както и анализът на настъпили при модерните поети промени във формалната структура и метрическият канон, е насочен не само към тесни специалисти от областта на арабистиката и теорията на стихознанието. Представената монография би била полезна и за учени, студенти и читатели, интересувани се от история на литературата и литературна критика, сравнително литературознание, културология, изкуствознание, лингвистика, както и за всички почитатели на арабското поетическо творчество.

Искрено съм задължена за подкрепата и съветите, които получавах от научния си ръководител проф. д.ф.н. Цветан Теофанов при написването на оригиналния дисертационен труд. Безценни за мен бяха коментарите по текста и насоките на колегите от катедра „Арабистика и семитология“ и от Центъра за източни езици и култури в Софийския университет „Св. Климент Охридски“;

* „Първите образци на свободния стих в арабската поезия“. – Във: *Арабистика и ислямознание, т. I. Студии по случай 60-годишнината на проф. д.и.н. Йордан Пеев*, Съст. Цв. Пашова и др., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2001, с. 150–161; „Метрични и строфични схеми в класическата арабска поезия: стиховата организация на касидата и мууашшаха“. – Във: *Арабистика и ислямознание, т. II. Студии по случай 60-годишнината на доц. д.ф.н. Пенка Самсарева*, Съст. С. Евстатиев и др., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“: София, 2003, с. 187–207.

сред които бих желала да спомена поименно проф. д.ф.н. Пенка Самсарева, проф. д.и.н. Йордан Пеев, проф. д.ф.н. Татяна Евтимова, проф. д.ф.н. Александър Федотов и доц. д-р Баян Райханова. Изключително признателна съм на Департамента по арабистика и ислямознание към Висшия съвет за научни изследвания в Мадрид и лично на Марибел Фиеро за помощта при провеждане на изследването и съдействието да ползвам богати библиотечни фондове. Особено съм благодарна за подкрепата и поощрението, оказано ми от големите руски авторитети в областта на арабското стихознание и поетическа теория – професорите Дмитрий Фролов и Александър Куделин.

Бележки за транскрипцията и превода на стиховете

Предложената на читателското внимание монография е подготвена въз основа на изворов материал, отнасящ се до класическото арабско стихознание и неговото модифициране при модерните поети, като са използвани оригиналните творби на авторите на арабски език. Подборът на стиховете се основава върху принципа за тяхната представителност при разглеждане на дадено поетическо явление. В изложението те са придружени от собствен авторски превод на български с изключение на местата, където изрично е обозначено позоваване на публикуван по-рано друг превод. Поради големите различия в езиците и стихосложенията поетическите преводи от арабски на български не е възможно да бъдат римувани или ритмизирани подстрочници. Те не са и буквалистичен превод, а се прави опит за запазване на оригиналната образна система, форма и смислов обем на стиха.

Поради специфичния характер на изследването и с оглед на по-изчерпателното представяне на ритмиката и поетическата организация в текста на книгата като цяло се използва фонематична транскрипция. В съответствие с утвърдените в арабистиката правила тази транскрипция включва пълна транслитерация от арабица на кирилица със съответните диакритични знаци^{*}: обозначаващата дълга гласна чертичка над буквата (при ā, ī, ū); чертичка под графичните знаци на интерденталните съгласни (z, c); точка под буквите за предаване на емфатични (ṭ, ḍ, ḏ, ḥ), фарингални (ħ) или палатални (ç) съгласни; дъгичка под буквите, обозначаваща вуларните

^{*} Повече за транскрипцията и нейните принципи вж. Самсарева, Пенка. „Някои въпроси на транскрибирането от арабски език“, *Филология*, 12–13, 1983, с. 139–154.

вибрантни (г) и (х); дъгичка над буквите (й) или (ў), маркираща полугласен звук, който обикновено е част от корена на съответната арабска дума или част от дифтонг. Чрез знака (‘) се изразява арабската фарингална съгласна ‘айн, а посредством (’) се предава задноезичният ларингален консонантен звук *хамза*. Съгласно наложилата се практика в академичната литература началната *хамза* в думите не се изписва. В книгата обаче тя бива обозначена при транскрибирането на поезия, защото влиза в състава на стихотворните стъпки и отделянето на ритмичните групи при скандиране.

За улеснение на читателя собствените имена, топонимите и най-често употребяваните основни термини от арабската стиховедска теория ще бъдат предавани с практическа транскрипция след тяхното първоначално въвеждане и поясняване в основния текст. В курсив ще бъдат изписвани фонематично транскрибираните понятия и заглавия.

В книгата е използвана следната система за фонематична транскрипция:

ا	a	ص	с	و	у, ў, ў
ب	б	ض	д	ي	и, й, й
ت	т	ط	т	ء	'
ث	с	ظ	з		
ج	дж	ع	‘		
ح	х	غ	г		
خ	х	ف	ф		
د	д	ق	қ		
ذ	з	ك	к		
ر	р	ل	л		
ز	з	م	м		
س	с	ن	н		
ش	ш	ه	х		

Въведение

Стихът и особеностите на поетическото творчество в дадена литературна среда са основен елемент от развитието на всяка културна традиция. Тенденциите и процесите, които съпътстват разгръщането на арабо-мюсюлманската цивилизация от Средновековието до наши дни, издигат стихотворчеството в особено висок ранг сред йерархията на художествените ценности. В продължение на четиринадесет столетия художественият модел в арабската поезия се възплъщава от традиционната касидна форма и класическия арабски стих. От началото на XX в. обаче модерните арабски поети започват открито да заявяват своя разрыв с традицията в тематично и композиционно отношение, като се опитват да деконструират установения от класическото арабско стихознание формален и метричен модел за стихова организация.

Оттук произтичат и основните цели на настоящото изследване – от една страна, да бъдат представени онези параметри от стиховедския канон, които имат действена сила и до днес в арабоезичното културно пространство и които ни служат за единна логическа основа при класификацията и сравнението на поетическите факти. От друга страна, чрез изучаване на модерния арабски стих да се проследи как той се съотнася към нормите на традиционното арабско стихознание. По този начин могат да бъдат открити особеностите на модификациите, на които бива подложен арабският стих и които настъпват в резултат на поетическите експерименти от различни литературни школи и поколения модерни арабски поети до средата на изминалото столетие.

В първия дял на книгата е предложен опит за анализ на класическото арабско стихознание, в чиито рамки са отделени три основни области с характерните за тях теми и проблеми:

учението за стихосложението (*'илм ал- 'арӯд*) и експериментално открития от ал-Халил ибн Ахмад ал-Фарахиди (поч. 786 или 791) метрически закон за строежа на арабския стих; учението за римите (*'илм ал-қайъфй*) и особеностите на арудния байт като семантично самодостатъчна и структурно независима единица на традиционната касида. Строфиката в мюсюлманска Испания е представена като допълнителен художествен феномен при номенклатурата от форми и ритми, в които се съчинява поезия на класически арабски език.

В хода на изследването отделни аспекти на метрическата теория биват дефинирани и разяснявани чрез представяне на добилите нормативна сила становища на редица средновековни арабски автори. Сред тях се открояват изтъкнатите теоретици на арабското стихознание Кудаман ибн Джафар (поч. 922), Ибн Абд Раббихи (поч. 940), Ибн Рашик (поч. 1070) и ал-Хатиб ат-Тибризи (поч. 1109). Съвременната арабска рефлексия върху класическия стиховедски канон представят трудовете на Ахмад ал-Хашими, Абд ал-Хамид ар-Ради, Ибрахим Анис. През последните години принос в изучаването на класическия арабски стих и касидната форма имат европейските арабисти и литературоведи А. Санчес, Е. Курилович, Д. Фролов, М. Цветлер, Г. Е. Грюнебаум, Г. Вайл, М. Улман, Цв. Теофанов. Историята на модерната арабска поезия е предмет на задълбочен анализ от страна на С.Х. Джайюси, М. М. Бадауи, Ш. Дайф, И. Ю. Крачковски, К. Брокелман, А. Кримски, А. Куделин, Ш. Море, Р. Осъл и др.

Много малка част от научната литература в тази област обаче включва теоретични изследвания, които разглеждат причините и средствата за модифицирането на непроменяния в продължение на столетия класически арабски стих от формативния период на модерната арабска поезия в края на XIX в. до налагането на модернизма през 60-те години на XX в. В повечето случаи поетическият развой се представя в литературно-исторически план, а настъпилите във формалната структура промени се отбелязват фрагментарно. Най-често тези отклонения от нормата се ситуират

в общото русло на поетическите движения, школи и автори, като се акцентира главно върху разработваните теми и мотиви, върху художествения език и образност. Изключение от тази тенденция правят само известен брой литературнокритически студии, посветени на определени форми на арабския стих или на тяхната реализация в творчеството на конкретен модерен поет. В този смисъл настоящата монография си поставя амбициозната задача във втора и трета глава на изследването да проследи вътрешната еволюция в ритмическата организация и формалната страна на модерната поема, което може да послужи и за разбирането на основни художествени параметри на литературното развитие през Ново и Най-ново време в арабския свят.

Един от основните проблеми, с които се сблъсква анализът на това развитие, има терминологичен характер. През ранния период от историята на модерната арабска литература започва все по-ясно да се откроява необходимостта от изработването на съответния понятиен апарат, свързан с навлизането на новите литературни жанрове. Тогава влиятелните консервативни среди приемат за догма, че арабският като език на Корана е съвършен и непроменяем. През първата четвърт на XX в. тези пуритани влизат в разгорещени спорове с модерните арабски писатели във връзка с въвежданите от тях европейски заемки и неологизми. По това време поетите, експериментиращи с редица западни жанрове и форми на стиха, за които европейското стихознание е изработило сравнително точни дефиниции, ги обозначават с различни арабски термини. И обратно – понякога нееднакви техники на стихотворчество се назовават с един и същи термин. Това внася допълнително объркване в припознаването на номенклатурата от строфични, метрически или неоразмерени разновидности на стиховете в поетическата практика на модерните арабски поети. За да се избегне ненужното усложняване, за целите на изследването се работи с приеманите от повечето арабски автори и критици термини, като

допълнително се обясняват техните разлики със западните литературоведски понятия.

Задължително трябва да уточним, че използваните в книгата термини „класически“ и „модерен“ стих се мислят не като ценности, а като типологични определения за господстващата в арабската поетическа традиция норма и за отклоненията от нея. На границата между две столетия (XIX–XX в.) в словесното изкуство се наблюдават две противоречащи си явления: възраждането и синхронизирането с Новото време на класическата касидна форма в монометър и монорима и подчертана вътрешнолитературна тенденция за нейното обновление или деконструиране под влияние на западната поезия. Цели литературни школи съзнателно се опитват да променят тази форма и да създадат нов модел, което от своя страна предоставя възможности и за експерименти със стиховата метрическа организация.

Ето защо е отделено особено внимание на поетическите експерименти и постижения на романтическата емигрантска поезия, поетическите кръгове „Диван“ и „Аполон“, движението на арабския свободен стих и обединението около сп. „Поезия“. Отделни изтъкнати поети създават свои техники за модифицирането на стиховата форма и нейната ритмическа организация. Сред тях особено значими са Халил Мутран (1872–1949), Джубран Халил Джубран (1883–1931), Амин ар-Райхани (1876–1940), Михаил Нуайма (1889–1988), Насиб Арида (1897–1946), Аббас Махмуд ал-Аккад (1889–1964), Абд ар-Рахман Шукри (1886–1958), Ахмад Заки Абу Шади (1892–1955) и др. Особен принос за налагането на свободните метрични форми в съвременната арабска поезия имат Назик ал-Малаика (1923–2007), Бадр Шакир ас-Саййаб (1926–1964) и Адонис (род. 1930). През втората половина на XX в. арабските модернисти непрекъснато се стремят да допълнят мелодиката на метрическия ритъм с мелодиката на мисълта и емоцията, като налагат нови ритмически структури, в които няма фиксирани правила за броя,

вида и метрическите деформации на стъпките във всеки стих, както и за римовото съзвучие в крайните прозодични сегменти.

При съотнасянето на тези модифициращи техники към класическите стиховедски норми се открояват основни похвати за успешното освобождаване на поета от подобие на граматическите конструкции в отделните стихови редове и прозодичната зависимост от контекстуалната форма на римуващите се думи. Ето защо чрез конкретни анализи на превърнали се в емблематични за арабската модерност стихотворби се илюстрират особеностите и степента на изменение на класическия поетически конструктор при създаването на новите художествени образци. Прави се опит за обобщение на основните тенденции в техниката и стиховата организация на поетическите експерименти в Египет, Сирия, Ливан и Ирак като водещи центрове на арабския литературен живот. Тези експерименти водят до налагането на авангардизма в изящното словесно изкуство.

Настоящото изследване на модерната арабска поезия се основава на възприетата в хода на работата теза, че изкуството притежава свои собствени закони на развитие. Въпреки че тези закони се влияят от външни фактори (социални, политически, психологически), от решаващо значение за тях са изискванията и възможностите за модификация на самото изкуство в определен момент от неговото развитие. Ето защо акцентът е поставен върху вътрешната еволюция на поетическото изкуство, която се определя преди всичко от присъщите на арабската поезия елементи. В зависимост от динамиката на тяхната трансформация се проследяват начините и степента на деконструкция в установените стихови форми и метрични модели. В случая обаче не е възможно да се пренебрегне влиянието на западно-европейската и американската поезия и критика върху бунта срещу традиционните размери и рими и последвалият го продължителен процес на експериментиране в модерната арабска поезия. Същото важи за новата и за съвременната арабска литературна критика, която се оформя под въздействието както

на класическата арабска поетика, така и на западното критическо наследство. По този начин арабската поетическа теория и стиховедска практика се префункционализират на текстуално, концептуално и методологическо равнище.